

В. Є. Новицький,
заступник директора Інституту світової економіки і
міжнародних відносин НАН України,
член-кореспондент НАН України

ІНСТИТУЦІЙНЕ РЕГУЛЮВАННЯ В УМОВАХ КРИЗИ: РЕАЛІЇ ТА ІМПЕРАТИВИ

У статті проаналізовано причини нинішньої світової фінансово-економічної кризи, а також її роль у трансформації системи цивілізаційних зв'язків і міжнародного поділу праці; показано, що Україна будує економічну модель, притаманну відсталим, а не успішним країнам; запропоновано систему антикризових заходів для виведення української економіки із стану колапсу.

Ключові слова: фінансово-економічна криза, модель економіки, антикризові заходи, інституційне регулювання.

В. Е. Новицкий

ИНСТИТУЦИОНАЛЬНОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ В УСЛОВИЯХ КРИЗИСА: РЕАЛИИ И ИМПЕРАТИВЫ

В статье проанализированы причины нынешнего мирового финансово-экономического кризиса, а также его роль в трансформации системы цивилизационных связей и международного разделения труда; показано, что Украина строит экономическую модель, присущую отсталым, а не успешным странам; предложена система антикризисных мер по выводу украинской экономики из коллапса.

Ключевые слова: финансово-экономический кризис, модель экономики, антикризисные мероприятия, институциональное регулирование.

V. E. Novitsky

INSTITUTIONAL REGULATION AMID THE CRISIS: REALITIES AND IMPERATIVES

In the article the causes of the current global financial crisis, as well as its role in the transformation of the civilization ties system and international division of labor are analyzed; showed that Ukraine is building the economic model inherent backward rather than successful countries; the system of anti-crisis measures for Ukrainian economy consequence from the collapse circumstance are proposed.

Key words: financial and economic crisis, economic model, anti-crisis measures, institutional regulation.

Постановка проблеми. Причини світової фінансово-економічної кризи спочатку трактувалися як такі, що пов'язані винятково із проблемами на ринку іпотечного кредитування. Такою була «офіційна», причому глобально прийнята «версія» руйнівних подій, що відбуваються у світовому економічному просторі. Згодом перелік причин кризових потрясінь розширився, і нині він охоплює багатоаспектні проблеми фінансового розвитку глобального, регіонального, національного, підприємницького рівнів. Очевидно, що розуміння кризи вже не обмежується «фінансово-іпотечними» чинниками й потребує долучення до системи аналізу факторів соціального, геоекономічного, технологічного, етно-демографічного, політичного змісту. Отже, доводиться говорити про «системність» та всеохопний характер кризи 2008–2010 років, для подолання якої може знадобитися модифікація самої парадигми розвитку. Окрім того, в майбутньому, посткризовому періоді роль нинішньої кризи, на наш погляд, сприйматиметься в контексті змін укладів і способів виробництва. Останнє передусім буде пов'язуватися з тим, що криза означатиме катарсис щодо відтворювальних систем, вона припинить існування неефективних економік та багатьох недоцільних, неконкурентних форм господарювання, відкриє простір інформаційно орієнтованим способам підприємницької самореалізації. Фактично сьогодні відбувається не тривіальна іпотечна, фінансова або циклічна криза, а криза цивілізаційного масштабу, яка залишить по собі помітні історичні наслідки, спровокує тектонічний

цивілізаційний зсув, у результаті чого відбудеться трансформація системи міжнародного поділу праці, прискорення зміни планетарних лідерів та формування структур і систем інформаційної економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Протягом останніх років підвищився науковий інтерес до проблематики інституційного регулювання процесів розвитку національного ринку, інноваційних процесів, функціонування відкритих економік, що існують у динамічній системі міжнародного поділу праці. Серед авторів, які працювали у цьому напрямі на пострадянському просторі, можна відзначити В. Геєця, С. Глаз'єва, В. Іноземцева, Д. Лук'яненка, В. Будкіна, Ю. Пахомова, А. Чухна. Водночас, доводиться констатувати, що попри ґрунтовність низки теоретичних та практичних положень, лишається ряд невирішених проблем, а запропоновані висновки і рекомендації інколи характеризуються контраверсійністю, що зумовлює значущість подальших досліджень у цій сфері.

Мета статті – проаналізувати причини нинішньої світової фінансово-економічної кризи, а також її роль у трансформації системи цивілізаційних зв'язків і міжнародного поділу праці; довести, що Україна будує економічну модель, притаманну відсталим, а не успішним країнам; запропонувати систему заходів для виведення української економіки із кризового стану.

Основні результати дослідження. Усі світові кризи означали не тільки тимчасові ускладнення для окремих господарських суб'єктів та погіршення кон'юнктури. Вони становили такі випробування, виклики, які вимагали

«стрибків у майбутнє», в найкращому випадку – вихід із кризи або навіть втечу з неї у новий технологічний уклад. Найбільш яскравий і відомий приклад, що поки живе у пам'яті старшого та середнього покоління, – енергетична криза 70-х рр. ХХ ст., коли внаслідок ембарго на постачання нафти після війни на Близькому Сході 1973 р. країнам Заходу вдалося якісно скоротити рівень енергоспоживання на одиницю продукції, що мало величезне значення для підвищення ефективності економічних систем, їх конкурентоспроможності, безпеки.

Сьогоднішні реалії свідчать про те, що всі країни, які прагнуть зайняти вигідні позиції у системі міжнародного поділу праці, і навіть США, що надали «першопштовх» нинішній кризі й відчувають колосальні фінансові дефіцити, знаходять можливості інвестувати стратегічні соціально-економічні проекти та забезпечити підтримку системоутворюючим галузям. Ідеться, зокрема, про фінансування енергетики майбутнього згідно з Планом Обама у США, підтримку проектів розвитку нанотехнологій у ЄС та Росії і багато інших заходів, вжитих західними країнами, які свідчать не тільки про збереження, а й про посилення програмно-цільових засад регулювання за умов жорсткої кризи. На комплекс як екзогенних, так і ендогенних засобів впливу на національний господарський механізм вказується у ряді цікавих економічних публікацій (див., наприклад: [1, 289 р.]).

В українському суспільстві перекручені пріоритети. Не береться до уваги те, що є головними рушійними силами в усіх провідних країнах, – передусім розвиток інформаційної економіки, економіки знань. Адже навіть у кращий для нас рік – 2004-й, коли ріст ВВП становив майже 12% і Україна була світовим лідером за темпами економічного зростання, вона деградувала технологічно. Це означає, що ріст економіки нашої країни переважно забезпечувався нарощуванням обсягів виробництва, яке є несучасним, технологічно другорядним. У розвинених країнах світу понад 90% інвестицій вкладається у 5-й та 6-й технологічні уклади, тоді як в Україні у ці сектори спрямовується мінімальний відсоток, а більш як 75% інвестицій «всмоктує» виробництво 3-го технологічного укладу. До нього належать галузі, які були поширені в роки Другої світової війни.

З огляду на це Україна сьогодні об'єктивно може зайняти нове місце в системі міжнародного поділу праці – одного із багатьох глобальних аутсайдерів. За такої ситуації мало хто наважиться рятувати країну, надаючи їй багатомільярдні кредити, яких вона наразі потребує.

Відзначимо, що політика кредитування національної економіки повинна насамперед виходити із необхідності вирішення проблем її довгострокового розвитку та міжнародної конкурентоспроможності. Питання ж про те, брати кредит чи ні, пов'язане з простою математикою: скільки потрібно запозичити грошей, скільки віддати та з якими відсотками, а також (що має бути найважливішим), чи перевищуватиме вигода від отримання позики ті обсяги коштів, які доведеться повертати. Водночас ключовими є питання щодо того, наскільки ефективно використовуватимуться кредити та в які сектори вони будуть спрямовані. Ось головна логіка, на яку слід зважати, оцінюючи доцільність запозичення Україною коштів від МВФ та ЄБРР: ідеться про довгостроковий розвиток чи покриття поточного дефіциту бюджету. Є питання і в тому, наскільки чесно будуть використані гроші, чи прозора система інвестування тих або інших проектів.

Безумовно, наша країна сьогодні потрапила в таке становище, коли вона не може не брати кредитів. Очевидно, що говорити вже треба не про те, чи здатна Україна з вигодою отримати позики, а про те, що потрібно негайно зробити, аби взагалі збереглася держава як системна цілісність, аби національна економіка могла хоч якимось функціонувати, оскільки проблеми тут накопичилися дуже серйозні.

У цьому контексті безвідповідальність влади, націоналістичність вищого чиновництва на індивідуально-кланові інтереси, а головне – технологічна деградація, що відбувається в Україні, закріплення за її економікою вторинно-допоміжного статусу, причому на фоні проліберальної демагогії, в майбутньому гарантовано матимуть вкрай негативні наслідки. Ідеться про перетворення країни (в найкращому для України як цілісного адміністративно-територіального утворення випадку) на «нову бананову республіку» або (у «летальному» випадку) про дезінтеграцію її регіонів за етнічною та мовною ознаками в разі нових державницьких пріоритетів і перспектив.

До того ж виробленню програми (або алгоритму) послідовних і негайних практичних дій суперечить така реальна дилема: а чи Україна взагалі готова адекватно сприйняти навіть ідеально сформульовані пропозиції щодо виходу з кризи, подолання її руйнівних наслідків? Хіба тим, хто свідомо припустився курсових коливань гривні наприкінці 2008 р. (а навряд чи знайдеться багато людей, хто не погодився б із головою Уряду, яка висувала у цьому зв'язку особисті звинувачення), були важливі науково вивірені рекомендації щодо виваженої курсової політики? Припускаємо, що можливі «правильні» рекомендації сьогодні також виявляться «зайвими».

Утім, це не означає того, що і наукова громадськість, експерти, які вивчають міжнародний досвід, мають поставитися безвідповідально до долі держави, можливості адаптації зарубіжної антикризової практики до українських реалій.

Антикризові заходи слід поділити на певні групи відповідно до вживаного інструментарію, термінів застосування, функціонального принципу. Це дозволить краще розставити пріоритети, розподілити сфери відповідальності та компетенції за виконання рішень.

Підтримка реального сектору, його технологічно-інформаційного розвитку. Це – стратегічна функціональна мета, безальтернативний спосіб забезпечити країні сприятливе місце у системі міжнародного поділу праці. У цьому зв'язку дедалі частіше відзначають, з одного боку, потребу випереджаючого фінансування високотехнологічних проектів [2], а з другого – те, що розвиток інформаційної економіки, своєю чергою, зумовлює її системний вплив на сферу бізнесу та всю діяльність держави [3, с. 320].

Сьогодні вже варто говорити не тільки про кризу, а про колапс української економіки, що передусім стосується високотехнологічних виробництв. І при цьому ми не бачимо жодної реальної програми, яка б забезпечила вихід України із кризи. У багатьох країнах такі антикризові програми почали розроблятися ще у жовтні 2008 р., і під них уряди виділили багатомільярдне фінансування. В Україні ж натомість пропонується насамперед прийняти перспективний бюджет, зменшити кількість грошей в обігу та боротися з інфляцією. Подібні заклики, на наш погляд, є необґрунтованими. Наша країна відстоює позиції, яких намагаються позбутися інші, і будує модель економіки, якої вже немає у жодній скільки-небудь

успішній державі світу. Україна здійснює те, що менш за все необхідно робити в умовах фінансової кризи – бере курс на жорстку монетарну політику, погіршуючи умови кредитування, страхування (або ж узагалі унеможливаючи їх) і пригнічуючи в такий спосіб виробництво.

Натомість слід відшукувати можливості інвестувати вітчизняного виробника, фінансувати реальні проекти, конкретні робочі місця, передусім у технологічно авангардних галузях та сферах. До речі, відповідно до того ж Плану Обама, у Сполучених Штатах передбачається зберегти або створити 3,5 млн. робочих місць, причому із дотриманням пріоритетів структурної політики.

Підтримка банків як найбільш вразливої ланки антикризового фронту. Роль банківської системи як інструменту подолання кризи є критично значущою, оскільки саме банки концентрують та розподіляють фінансово-інвестиційний потенціал, можуть забезпечити не тільки максимально надійне збереження (із прибутком) коштів населення, а й кредитування. Варто нагадати, що, за неофіційними даними, у США планується виділити близько \$2 трлн. саме на цілі максимізації кредитного ресурсу, і тільки така політика може надати підстави для сподівань на пристойний вихід країни із кризи.

Про значну роль, яку відводять органи національного регулювання реалізації цього завдання, свідчить, по-іншому, увага, приділена лідерами країн Єврозони питанню подальшого розвитку проблемних банків. На міні-саміті ці країни ще торік погодилися гарантувати необхідну підтримку проблемним банкам до кінця 2009 року в сумі близько 2 трлн. євро.

У РФ на рекапіталізацію банків у 2009 році влада виділила \$40 млрд., використовуючи передусім кошти резервного фонду. Причому ключовою умовою підтримки банків була їхня власна конструктивна позиція, а саме надання кредитів підприємствам реального сектору [4].

Україна мусить терміново виробити конструктивний підхід до розв'язання проблеми підтримки банків. Насамперед слід негайно припинити реалізацію безглузких програм боротьби з інфляцією шляхом скорочення грошової маси, через що комерційні банки залишаються без кредитно-фінансових ресурсів, і сьогодні вже не тільки малі й середні, а й найбільші банківські установи банкрутують або знаходяться на межі банкрутства. Безумовно, необхідно шукати шляхи фінансування банківського сектору. На ці цілі можна використовувати кредити, позитивні рішення про надання яких уже прийняв Світовий банк (зокрема йдеться про третю позику Україні на політику розвитку в розмірі \$500 млн. за ставкою *Libor+2* без відсотку, що була розрахована на 30 років).

Відомо, що протягом останніх років активізувалася діяльність України на міжнародних ринках запозичень. Рада директорів Європейського банку реконструкції та розвитку приймала кілька разів рішення про надання нашій країні кредитів відповідно до прохання Кабінету. Були досягнуті домовленості між українськими компетентними інститутами і кредиторами щодо отримання коштів. Вони надходили, перш за все, від Світового банку, який надав кредити, що направлялися в реальний сектор і мали позитивне значення для економіки країни.

Рішення Уряду України звернутися по кредит до Міжнародного валютного фонду варто розцінювати як змушений, але водночас досить суперечливий крок. Нам виділили \$16 млрд., які надходять до країни кількома траншами. Існують серйозні побоювання, що ці кошти використовуються неефективно. Взагалі, зважаючи

на існуючі підходи, подібні «успіхи» в отриманні грошей Україні не потрібні. Адже гроші, які надає МВФ, відразу викидаються в банківську систему, використовуються для спекулятивних операцій. Система непрозора, а тому незрозуміло, хто на цьому наживається. До того ж Україна фактично програє, не маючи зиску: вона повертає кошти, які невідомо куди витрачені.

Отже, міжнародне кредитування – справа складна. І кожен випадок отримання/повернення кредиту потрібно розглядати окремо й конкретно.

Але в найгіршому становищі в Україні перебуває не кредитна сфера. Із будь-якої складної ситуації можна знайти вихід, якщо у країні є керманічі, яким можна було б довірити вироблення реальної антикризової програми й виведення вітчизняної економіки із прірви.

Нашу країну може врятувати те, що для неї, здавалося б, є нереальним. Це *планова система господарства*. Вже немає сумніву, що світ входить у період, коли найбільш ефективний спосіб суспільного життя буде пов'язаний із системою планування. Причому технічний прогрес та інформаційна економіка стимулюють розвиток нових управлінських підходів. Однією з причин падіння СРСР була неефективність системи управління, зумовлена відсутністю можливостей достовірного об'рахунку. Нині така можливість існує, бо набагато розвинутішою є комп'ютерна техніка. Китай цим добре користується: там будь-які інновації вмонтовуються в систему плану, і він вмиє їх «засвоює». США також мають планову економіку, де 95% науково-технічної продукції розподіляється через систему державних закупівель. Усі первинні закупівлі ВПК – локомотива НТП в Америці – здійснюються за науковими підходами.

Висновки. Вивчаючи досвід успішних країн, Україна мусить зрозуміти, що у світі більше немає «вільного» ринку; що ринкова система повинна бути вмонтована в інституційний каркас; що Кабінет Міністрів розробляє, а Верховна Рада затверджує бюджет не тому, що ця процедура передбачена законодавством, а для того, щоб мобілізувати хоч якусь частину ресурсів, які залишилися, профінансувати певні науково-технічні проекти та підтримати впровадження декількох десятків ключових технологій, що забезпечили б прогресивний розвиток економіки країни. Якби ці ідеї прийняли, то далі можна було б подумати про переформування Міністерства економіки, Міністерства промислової політики в Держплан. Потрібний науковий центр, який би займався передбаченням, плануванням та формуванням господарського механізму. І альтернативи таким рішучим інституційним змінам немає.

Література

1. *Rosenstein-Rodan P. N.* The New International Economic Order. – Cambridge: Cambridge University Press, 1981. – 289 p.
2. *Сулян В.* Современная социально-экономическая модель США // Международные процессы. Журнал теории международных отношений и мировой политики. – Научно-образовательный форум по международным отношениям [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.intertrends.ru/twelfth/001.htm>
3. Информационное общество // Большой энциклопедический словарь: философия, социология, религия, эзотеризм, политэкономия / Главн. науч. ред. и сост. С. Ю. Солодовников. – Мн.: МФЦП, 2002. – С. 320–321.
4. Россия выделяет 40 млрд. долларов на поддержку банков // Ура-Информ [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://ura-inform.com>

Стаття надійшла до редакції 24 грудня 2009 р.